

Предложната фраза в аргументна позиция в съвременния български език (Актор)

[Радка Влахова](#)

In this paper we analyze the Bulgarian PPs with prepositions in VP. The main goal is to determine types of predicates which allow PP, its position (predicative, argument, argument-adjunct or adjunct), the syntactic representation and the semantic roles when the PP is argument or argument-adjunct. The prepositions are described as predicative and non-predicative, with respect to the relation between the meaning of the prepositions and the semantic roles of the arguments of the predicate. As a theoretical framework, we accept Van Valin's approach, stated in the Role and Reference Grammar.

Развитието на предложната фраза в български е резултат от действието на различни процеси. Като основен процес се сочи разпадът на именното склонение. Безспорно отпадането на падежната флексия като основен морфологичен показател е натонарило предлозите с нови функции за изразяване на отношенията в рамките на словосъчетанието и в изречението. Известен е спорът за т.нар. „старо“ и „ново“ склонение, който отразява определен етап от развитието на лингвистичните идеи и на българската граматическа мисъл. Развитието на предложната фраза е свързано с развитието на синтактичните средства за свързване. Предложното свързване е синтактична връзка, характерна за образуване на словосъчетания с основна част всяка от четирите лексико-граматически категории – съществително, прилагателно, глагол, наречие. В светлината на традиционния описателен синтаксис предложно свързване имаме между име и неговото несъгласувано определение, когато то е изразено чрез съществително име или наречие. Тогава несъгласуваното определение е задпоставено: *>къщичка за птици, пътека в гората, отговор на тест, пътища за никъде, хляб от вчера*. Възможни са и словосъчетания с повече от един предлог – *четиво за из път*. Предложно се свързва сказуемото с непрякото допълнение: *говоря на слушателите, разхождаме се с приятели, обяснява на учениците, преглежда се от лекаря, изпълнява се от професионалисти*. Чрез предлог сказуемото се свързва и с различни обстоятелства, когато те са изразени със съществително име: *пътува с кораб, ходи на тренировки, пристигна въпреки закъснението, говори без запъване, полъхва от планината*.

Специално внимание за нас представляват предложните фрази, когато запълват аргументна позиция, които следва да бъдат описани отделно. В този случай те са зависими от характера на предиката и от семантичните роли, които той приписва на аргументите си. Всъщност, появата на определена предложна група в зависимост от глагола (глаголния предикат) е известна отдавна. Подробно е описвана предложната рекция на глаголи във флективните езици – глаголи, изискващи определени предлози и определен падеж на името в предложната група. Описанията в теорията за т.нар. валентност на глагола също разглеждат този въпрос. Всъщност, в спора за „старото“ и за „новото“ склонение съвсем коректно се отделят съчетанията от предлог и име като изразяващи отношения между имена от съчетанията на глагол с предлог и име. Различните концепции са подробно описани и анализирани от В. Константинова в „Предлозите в българската граматична литература“ ([Константинова 1982](#)). Прави впечатление, че в редица ранни граматика се говори за предлозите като средство за изразяване на именително, винително, дателно и родително отношение, като родителното се поема по-късно от дателното. Т. е. става въпрос за трите аргументни позиции в рамките на ядреното изречение – на подлога и на двете допълнения. Нещо повече, Д. Мишев и Ив. Саламанов напр., акцентират върху синтактичната функция на предлозите, като твърдят, че предлогът се поставя пред името, за да го превърне във второстепенна част на изречението – косвено допълнение и обстоятелствена дума (Мишев), т.

е. синтактичната функция на предлога е да подчинява косвената дума на глагола (Саламанов) (по [Константинова 1982](#)). В почти всички описания се обръща внимание на синтактичната функция на предлозите *от* и *на* и особено на дателното отношение, изразявано от *на*. Развитието на теорията за дълбоките падежи, за аргументната структура и за семантичните роли, както и за семантичните класове предикати дава възможност да бъдат описани предложните групи от гледна точка на семантичните роли, които изразява името, във връзка със семантичния клас на предиката, който ги приписва, и възможното синтактифициране на аргументите. Понятието предикатно-аргументна структура, заето от символната логика, се използва в лингвистиката вече повече от половин век и замества в синтактичните описания традиционните понятия, известни като части на изречението: *подлог*, *сказуемо*, *допълнение*, *обстоятелствено пояснение*.

Най-общо терминът 'предикат' се използва за означаване на лексикална опора, която присъединява аргументи. Аргументи съответно се наричат задължителните пояснения към дадена лексикална опора ([Коева 1998](#):206). Предикатно-аргументната структура представя отношенията между предиката и неговите аргументи. Тя е свързана с две равнища на описание – лексикално-семантично и синтактично.

Предложната фраза може да е компонент на:

- вербална фраза (VP)
- именна фраза (NP)
- адекативна фраза (AP)
- адвербиална фраза (AdvP)

Позициите на предложната фраза са съответно:

- предикатив;
- аргумент;
- аргумент-адюнкт
- адюнкт

Една от най-малко изследваните функции на предложната фраза е в позицията на предикатив, макар че в тази позиция тя се среща относително често.

Тук ще припомним някои основни постановки за предикатно-аргументна структура и семантичните роли. Както вече бе отбелязано, в съвременните лингвистични изследвания терминът предикатно-аргументна структура замества не много точните традиционните понятия на описателния синтаксис като: части на изречението - подлог, сказуемо, допълнение, обстоятелствено пояснение, определение, а понятието предикатно-аргументна структура, пренесено в синтаксиса от символната логика, най-общо се използва за означаване на присъединяване на аргументи от лексикална опора (предикат). От важно значение за определяне на аргументната структура на даден предикат е семантичният тип,

към който то принадлежи. Според приетата класификация те са четири типа:

- статични/състояния (states);
- каузативни/процеси (accomplishments);
- инхоативни/събития (achievements);
- активни/действия (activities).

Аргументи съответно се наричат задължителните пояснения към дадена лексикална опора. Предикатно-аргументната структура представя отношенията между предиката и неговите аргументи и е свързана с двете равнища на описание – лексикално-семантично и синтактично. Прието е и разграничаването на външни и вътрешни аргументи, като външният аргумент в предикатно-аргументната структура е подлогът, а останалите аргументи се наричат вътрешни. Разграничаването на двата вида аргументи се аргументира с обстоятелството, че семантичните роли на вътрешните аргументи се приписват директно от предиката, докато външният аргумент получава семантичната си роля композиционно, в зависимост едновременно от глагола и вътрешните аргументи. Безспорно е обаче, че всеки личен глагол (V) присъединява външен аргумент (именна група NP) и му приписва съответната семантична роля.

В продължение на близо половин век и в различни теоретични модели на описание за понятието „семантични роли“ са използвани различни термини като: дълбоки падежи, падежни роли (Ч. Филмор), роли, падежи (Р. Лонгейкър), семантични роли (Ван Валин), семантични функции (В. В. Богданов), семантични валентности (Ю. Д. Апресян, актанти (Л. Тениер), тета-роли, или тематични роли (Н. Чомски, Р. Джакендоф, Дж. Гримшоу, М. Рапапорт, Б. Левин, Д. Даути, Й. Пенчев, С. Коева др.), протороли (Д. Даути), семантични падежи (Г. Хелбиг).

Семантичните връзки и зависимости между предиката и именните групи в едно изречение са неразделна част както от синтактичната, така и от семантичната структура на изречението. Семантичните роли са явление от синтактико-семантичен характер, тъй като са свързани с отношението на лексикалната опора и задължителните ѝ пояснения, при което лексикалната опора налага определен тип семантични ограничения на своите пояснения, а различните комбинации от семантични ограничения всъщност представляват семантичните роли.

Семантичната роля съдържа определен брой семантични признаци като: [±лице], [±група], [±инициатор], [±волеви], [±одушевеност], [±вършител на действието], [±движение] и др.), които имат положителна или отрицателна стойност и комбинацията от които изразява значението на семантичното отношение, в което се намират предикатът и аргументът. Й. Пенчев приема в своя „Синтаксис“ ([Пенчев 1998](#)) следния инвентар на семантични роли:

- агент (деятел) – съзнателен вършител на действието, изразено с глагола;
- пациент (тръпник) – този, който е подложен на действието;
- тема – този, който се засяга от действието (обикновено е включен в семантиката на глагола с някакъв свой признак);

- експеритор – този, който изпитва, изживява състоянието, означено с глагола;
- бенефициент – този, който придобива нещо от действието;
- цел – този (това), към който е насочено действието;
- източник – точката, откъдето нещо се придвижва в резултат на действието;
- локация – мястото на действието или състоянието;
- инструмент – средството на деятеля.

Основните теории за семантичните роли са добре проучени и описани в българската лингвистична литература. В изследванията върху българския синтаксис авторите приемат една или друга теория или комбинация от различни теории със съответните уговорки. Тъй като всяка теория дефинира съдържанието на отделните семантични роли съответно и описанията са непротиворечиви, тъй като дефиниторният обхват на използваните термини е добре описан.

При определяне на семантичните роли се опираме на континиума на семантичните роли, приет в Граматика на ролята и референцията ([Van Valin 1997](#))

agent effector experiencer locative theme patient

force instrument source path goal recipient

Намираме предложения в Граматиката на ролята и референцията подход за продуктивен по няколко причини. На първо място, това е подход, който „примирява” екстремните формалисти и крайните функционалисти, прилагайки успешно постиженията и на двата подхода при описанието на езиковите факти. Замяната на инвентар/списък от семантични роли със семантичен континиум, в двата полюса на който се намират макроролите Актор и Повлиян дава възможност да се отчете и проследи взаимодействието на семантичните маркери при различните класове предикати и ограниченията, които налагат на избора от лексикона. Макроролите, от своя старана, не биват смесвани със семантичните примитиви на видовете предикати, което е възможно при проторолите, които се приемат от други описания. Намираме, че описанието на предложната фраза в български следва да се извърши във връзка със семантиката на глаголните предикати с оглед на аргументната им структура и семантичните роли, които се приписват на предложната група. Връзката между тип предикат, семантична роля и изразяващ я предлог ще има значение за лексикографията, практиката на превода и за широк кръг проблеми на българската граматика.

Ще започнем описанието с представяне на аргументите в сектора на макроролята Актор. От една страна, по този начин ще следваме и йерархията на семантичните роли, а, от друга, ще представим и йерархията на другите равнища на описание. Тъй като в този сектор са позитивно маркирани най-високо разположените в йерархията признаци – лице, волевоост, контролируемост, естествено е семантичните роли от макроролята Актор да бъдат приписвани на главния аргумент на предиката.

Най-високото граматическо отношение е това на подлога. Както вече посочихме, приемаме, че подложната позиция е аргументна позиция, към която се стреми главният аргумент на предиката. Т.е. идеалният случай би бил подлог със семантична роля агенс в именителен

падеж. В този случай се удовлетворява изискването за синтактифициране на семантичните признаци в съответствие с тяхната йерархия. Знаем, че за български възможността да се появи NP в именителен падеж е възможно само когато съществителното е изразено с лично местоимение. Следователно, когато говорим за предложна група, е ясно, че тя не може да заеме подложна позиция, както и при местоименна номинация да бъде лично местоимение в именителна форма. Следователно ще търсим позиция на непряко допълнение, както и съответно пълна винителна форма на личното местоимение със съответен предлог. Тъй като най-важният семантичен признак на агенса е, че е маркиран позитивно с признака 'лице' и то при предикати, които изразяват едновременно значенията 'волево предизвикване' и 'контролируемост', то следва да разгледаме функциите на предложната група в позициите на непряко допълнение. От една страна, позицията на прякото допълнение се заема обикновено от именна фраза със значение на предмет, предимно неодушевен, който е подложен на въздействие, и която фраза се присъединява посредством прилагане. От друга страна, в позицията на непряко допълнение може да се синтактифицира както неодушевен, така и одушевен, вкл. лице, участник в събитието. Известна е връзката персоналност – психологичност – дателност, като дателното допълнение е винаги непряко допълнение (докато непрякото допълнение може и да не е дателно). Това, вероятно, е и причина семантични роли като *комитатив* и *контраагенси*, които отсъстват от редица описания, да имат в български синтактична реализация на предложна група – непряко допълнение. По-нататък в изложението се спрем на отношенията на тази група към залога и други семантични роли от акторния сектор (агенси, инструмент). За да бъде синтактифицирана именната група със семантична роля агенси не в най-високото отношение на подлога, а като непряко допълнение, следва да са налице определени граматически предпоставки. На първо място това е залоговата форма на глагола сказуемо, респ. на изречението. Тук няма да се спираме подробно на въпроса за залоговата характеристика на глагола. Тази проблематика е една от най-трудните и дискутирани в граматическата литература. (вж. подробно у [Ницолова 2008](#)). Ще приведем все пак основните постановки, които споделяме.

При залоговата интерпретация възникват редица трудности, които се дължат на различни причини: лексико-граматическата специфика на категорията, асиметрия между форма и значение (една и съща форма има различни залогови значения и едно и също залогово значение се означава с различни форми), взаимодействие на залоговото значение с лексикалното значение в редица случаи, проектиране на залоговото значение върху синтактичния строеж на изречението. (вж. работите на Й. Пенчев (1965, 1972, 1995 и др.), Св. Коева (1992, 1996, 1998 и др.). Както отбелязва Р. Ницолова, най-убедителни са концепциите за залога, които успяват да класифицират в рамките на тази граматическа категория всички лични форми – на личните и безличните глаголи, на преходните и непреходните глаголи, формите със *се*, *си* и със страдателни причастия, въпреки че дефективността при залоговото формообразуване е много силна. Друг съществен въпрос е въпросът дали трябва да се включат и неличните форми на глагола. Застъпник на тезата, че неличните форми на глагола образуват отделна залогова система в българската граматическа литература застъпва С. Стоянов, но в повечето граматически описания приемат, че причастията означават само активно и пасивно залогово отношение, като деятелните причастия са компонент на аналитичните лични форми за деятелен, възвратен и безличен залог, а страдателните причастия – на пасивните аналитични форми и в безличните форми. Отбелязва се, че деятелно и страдателно залогово отношение причастията означават и когато са употребени атрибутивно. В нашето изложение по-нататък ще се спрем специално на този въпрос.

Причастията означават само активно и пасивно залогово отношение, като деятелните причастия са формант в аналитичните лични форми за деятелен, възвратен и безличен залог, а страдателните причастия са формант в пасивните аналитични форми и в безличните форми. Деятелно и страдателно залогово отношение означават причастията и когато са употребени като определения.

Агенси се синтактифицира като непряко допълнение, въведено с предлог *от* в пасивно изречение, както в страдателно причастно спрежение, така и във възвратно-страдателна форма. Трябва да се отбележи, че в този случай са възможни и трите граматически трансформации: причастно-страдателна, възвратно-страдателна и активна с агенси в подложна позиция.

1.а. Правонарушение **може да бъде извършено** както **от индивидуалните**, така и **от неиндивидуалните субекти на правото**.

1.б. Правонарушение **може да се извърши** както **от индивидуалните**, така и **от неиндивидуалните субекти на правото**.

1.в. Както **индивидуалните**, така и **неиндивидуалните субекти на правото може да извършат** правонарушение.

2.а. Трапезата **се дигна** и кафето **се поднесеот** едно високо, румено, чернооко **момиче**, облечено в черно, което не обърна ничие внимание. (И. Вазов)

2.б. Трапезата **биде дигната** и кафето **биде поднесено от** едно високо, румено, чернооко **момиче**, облечено в черно, което не обърна ничие внимание.

2.в. **Едно високо, румено, чернооко момиче**, облечено в черно, което не обърна ничие внимание **дигна** трапезата и **поднесе** кафето.

Причастните и възвратните форми в този случай се конкурират.

- **Класациите** на списание "Форбс", което определя най-богатите хора в света, години наред **се оглавяват от Бил Гейтс**. (Бил Гейтс оглавява класациите)
- След вчерашното фиаско на Ругова Косово остава не само без президент, но и без правителство - договореностите повеляват **премиерът да бъде определен от бъдещия президент**. (Бъдещият президент определя премиера)
- **Срокът** за престояване в ТВО **сеопределя от министъра на вътрешните работи и главния прокурор**. (Министърът на вътрешните работи и главният прокурор определят срока)
- Тук съм длъжен да ви кажа, че Кондю и в този случай не се шегуваше: после няколко дена **тоя черкезки дом се нападна от 20-30 души разбойници** (20-30 души разбойници нападнаха тоя черкезки дом), които след упорито сражение както с домашните на нападнатия, така и със заптиите можали да вземат някои неща, от които и Кондю можал да се вреди. На другия ден **той бил хванат от правителството** (правителството го хванало) около с. Франга с един сандък на гърба. (З. Стоянов)

Отбелязахме, че причастията означават деятелно и страдателно залогово отношение и когато са употребени като определения, т. е. когато са разширения на именна група. Като разширения на именната група следва да ги определим като несъгласувани определения. Безспорно е обаче, че макар и в атрибутивна употреба, страдателните причастия запазват висок предикативен потенциал. Възниква въпросът дали именната група, която от синтактична гледна точка е разширение на NP, респ. несъгласувано определение, получава семантична роля. Казано другояче, можем да поставим въпроса дали и в този случай, аналогично на случаите със сказуемно определение, не можем да говорим за т. нар. "малки изречения".

- Хората обръщат най-голямо внимание не на следствията, които са очаквали от това и онова **предприятие, захванато от мнозина или от одного деятеля**, но от святата цел и благородните побуждения, от които са се ръководили деятелите. (З. Стоянов) - Мнозина или един деятел захващат това и онова предприятие
- Войводите имат пълна власт да казнят със смърт всяко предателско **дело, било сторено от дружината на народните горски чети, било сторено въобще от кого и да е други българин**. (З. Стоянов) - Народните горски чети, въобще кой и да е друг българин сторва предателско дело.
- **Експлоатирана от варненския търговец - брашнар Димитър Георгиев**. - Варненският търговец брашнар Димитър Георгиев експлоатира (мелницата).
- **Въведените от нея** нови биотехнологични процеси ще могат да се осъществяват при ниски температури, с малък разход на енергия и с евтини суровини". - Тя въвежда биотехнологични процеси.
- Цивилизованият свят си беше вече изградил изключително негативна **представа** за България, **породена от редица фактори**. - Редица фактори пораждат негативна представа за България.

Разбира се, както и при глаголната група, значение има и семантиката на името в предложната група. В случаи като: **А партията се сдоби с чисто нов и млад лидер, внесен от Москва**, но със западно образование - истинска "червена аристокрация" е очевидно, че групата от Москва не може да се интерпретира като актор (агенс или ефектор), а само като локатив.

Знаем, че на семантично равнище агенсът е ефектор, който е маркиран допълнително и с признака лице, което го прави главен аргумент на активните предикати, характеризиращи се с волевоост и контролируемост. В агентивния сектор на семантичните роли към макроролята Актор се отнасят и семантични роли, които се приписват на аргумент, който е лице, но от предикат, който не изразява признаците волево предизвикване и контролируемост – това са т.нар. инхоативни глаголи, образувани от семантичните статични примитиви с оператор [BECOME]. На главния си аргумент тези предикати приписват семантичната роля **експериенцер**. Семантичната роля **ефектор** пък се приписва на главния аргумент на т.нар. каузативни глаголи, които са образувани с оператор [CAUSE]. Каузативността е признак, свързан с отбелязаните признаци на транзитивността – повече от един актант, деятел с висок агентивен потенциал, реалис, активно изречение. В този сектор на семантичния континуум следва да отбележим две обстоятелства. Семантичната роля **ефектор** е по-близо до **агенса**, но акторът не е маркиран с признака лице, може да бъде както одушевен, така и неодушевен и респ. действието не е волево предизвиквано и не е контролируемо. Същевременно семантичната роля **ефектор** се проявява чрез подролите **сила** и **инструмент** (според някои автори и **средство**).

Предложната група, която е номинация на семантичната роля **сила**, подобно на **агенса** се въвежда с предлог **от**. От своя страна, семантичната роля **инструмент** се изразява от предложна група с предлог **с**. Общото в ситактичното поведение на двете групи е, че името може да бъде издигнато в позиция на подлог.

- Но това се е случило преди векове и вече **е покрито от прахта на времето**. (Прахта на времето е покрила това.)

- Намеренията му в това отношение **се насърчават и от политиката на Великобритания** в региона, която е заинтересувана от силна алтернатива на ръководената от комунистите съпротива. (Политиката на Великобритания насърчава намеренията му.)
- При тези първи принтери изстрелването на капчиците мастило **се извършва от пиезо-електрически преобразуватели**, които чрез механично движение създават необходимото за това налягане. (Пиезо-електрически преобразуватели извършват изстрелването на капчиците мастило.)
- Тоскански уют - камък, дърво и цвят 22-08-2005 Домовете, които са обзаведени в стила на Тоскана, **са вдъхновени от природата**. (Природата е вдъхновила обзавеждането на домовете в стила на Тоскана)

Можем да приемем, че каузативният потенциал е условието да се появи от-предложна група. Това е видно особено при предикатите за ментална дейност, психологически състояния и перцепция, които приписват на главния си аргумент семантичната роля експериенцер. Стимулт, причинителят или източникът на съответното състояние, в което експериенцерът изпада/изпитва, се въвежда от от-предложна група.

- То може би това е и единственият мотив да се върши - ако **някой изпитва удоволствие от перверзии**, за него сами по себе си те са привлекателни, за да си струват усилието.
- Много **съм доволна от работата си**.
- Намеренията му в това отношение се насърчават и от политиката на Великобритания в региона, **която е заинтересувана от силна алтернатива** на ръководената от комунистите съпротива.
- Твърде много **си претеглих аз от новите си другари**, калфите и чираците, които, възползувани от моята простотия, постъпяха с мене, както им скимне. (З. Стоянов)
- Цанко **страда от късогледство** и сега се надява да подобри резултатите си в стрелбата.

Самият експериенцер може да бъде синтактифициран като подлог или като непряко допълнение. Рядко експериенцерът е пряко/винително допълнение, най-често при безлични или постоянно третолични глаголи, които означават негативни за субекта състояния (*тресе, боли, сърби; яд е, срам е, грях е, страх е*). Непрякото допълнение със семантична роля експериенцер съответно е дателно допълнение или предложна група, въведена с предлог *на*. В случаите, когато е предложна група, често това е и дублирано допълнение.

- **Може и на мен да ми се наложи** да си сменя името.

- *Не знам за тебе, ама **на мен ми гъбяса** маясьлът да се свирам по кюшетата в института и да се крия от шефовете.*
- ***Мъчно му стана на Матаке**, очите му се насълзиха.*
- ***На Петър му омръзна** да чака другите да тръгнат.*
- ***На 62 % от нашето жури им харесват** повече 70-те.*
- ***На Мария ѝ приля** от вълнение.*

Едно от подробно описаните функции на предложната група в акторния сектор на континиума освен на от-групата, изразяваща агенса, респ. ефектора (сила) в пасивно и възвратно-пасивно изречение, е на предложната група, изразяваща семантичната роля *инструмент*. Тази употреба е описана както за български, така и в съпоставителен аспект с английски. Главна особеност на инструмента е, че може да бъде издигнат в подложна позиция, най-високото граматическо отношение, тъй като на семантично равнище ефекторът и агенсът принадлежат към макроролята Актор. В пасивно изречение, в което обектът се синтактифицира като подлог, и агенсът и инструментът може да се появят на повърхнинната структура като непреки допълнения, но въведени с различни предлози.

*Крадецът е отключил сейфа **с шперц**. – Сейфът е отключен **от крадеца с шперц**.*

Когато като подлог обаче се синтактифицира инструментът, това блокира възможността да се появи агенс в позицията на непряко допълнение

**Шперцът отключи сейфа от/с крадеца.*

*Неправилно паркираните коли се вдигат **с паяк**. – Паякът вдига неправилно паркираните коли.*

Още в работите на Филмор първо се въвежда, а след това изоставя семантичната роля *средство*. Можем да кажем, че в български може да се обособи такава семантична роля. Подобно на *инструмент* се изразява с предложна група, въведена с предлог *с*. За разлика от предложната *с*-група със семантична роля *инструмент* обаче, групата, означаваща *средство* не се синтактифицира като подлог.

*Използвайте го за тонизиране на кожата, след като сте я почистили с тоалетно мляко.
- *Използвайте го за тонизиране на кожата, след като тоалетното мляко я почисти.*

*Образуваните пукнатини и дупки се изкърпват **с гипс** - рец.8. - *Гипсът изкърпва образуваните пукнатини.*

Последният пример показва, че възможността/невъзможността за такава синтактификация се обуславя от вида на предиката. В случая *изкърпва* съдържа агенс в дълбоката си структура. В случай като *Гипсът запълва пукнатините* – *Пукнатините се запълват с гипс* такава синтактификация би била естествена.

Не можем да интерпретираме като инструмент или средство и с-групата, която означава неотделима част от агенса.

*Валентин барабанеше **с пръсти** по подлакътника на канапето и очакваше поредната изпепеляваща проповед.*

С-фраза с акторна функция се появява при следните видове предикати:

- реципрочни, означаващи “един друг” –
 - *В Сидни се надяваме да **се запознаем сповече българи.**;*
 - ***Сбогувахме се с монахините и свещеника;***
 - *Докато **си говореха с колегата** й, Елен се огледа.*
- допускащи адверба “заедно” –
 - *И полицаите **си действат с мафията.***

В тези случаи предложната с-група може да бъде издигната в подложна позиция посредством съчинителна връзка: *В Сидни се надяваме ние и повече българи да се запознаем (един друг), Ние, монахините и свещеникът се сбогувахме, Елен и колегата й си говореха, Полицаите и мафията действат (заедно).*

Не може да се реализира такава трансформация, ако предикатът е съотносителен:

- *Ама Мадона ще **се състезава с** Кристина Агилера за грамофонче.*

Трансформация *Мадона и Кристина Агилера ще се състезават за грамофонче* изразява друго събитие, в което предложната група може да се интерпретира като *комитатив*, поради което можем да трансформираме изречението със съчинително свързани подлози. Интерпретирането на предложната група като контраагенс при съотносителен предикат разполага този аргумент в сектора на макроролята повлиян, т.е. неактивен участник в събитието.

Виждаме, че са налице системни зависимости между вид предикат, семантична роля, граматически категории и граматически трансформации. Можем да заключим, че най-характерната особеност на групата със семантична роля от сектора на макроролята Актор е възможността да се издигне в подложна позиция, най-високото граматическо отношение. Същевременно можем да свържем предлота *от* с изразяване на каузативност като цяло, най-висока проява на което е волево предизвикваното контролируемо действие. Признакът лице разполага експериментера в агентивния сектор, но предложната група, която го изразява, има същите характеристики като реципиента от сектора на макроролята Повлиян – предлог *на* или дателно допълнение. Същевременно две предложни групи от двете части на семантичния континуум, които се въвеждат с предлог *с* – инструмент и коагенс (комитатив),

отново поради агентивния си потенциал може да бъдат издигнати в подложна позиция. Именните опори на двете групи се различават по признака лице/одушевеност:нелице.

Една неописана употреба на предложна група с агентивно значение е на непряко допълнение, въведено с предлог *при*. Основна функция на предлога *при* е да означава пространствени отношения: *живея при родителите си, отивам при приятели, дървото при оградата* и под. Разсъжденията по-долу разглеждат една от функциите на предложната група с предлог *при* да означава актор, най-често агенс или коагенса в изказването. Обикновено свързваме изразяването на агенса, когато е непряко допълнение, функция на предложна група, с предложна от-група. Такава група се появява в пасивни конструкции. Отбелязахме, че номиналната фраза със семантична роля агенс, коагенса или контраагенса може да бъде само съществително със семантичен признак лице или одушевено, докато номиналната група със семантична роля сила е неодушевено, а със семантичната роля инструмент (или средство) може да е само съществително, означаващо предмет. Тези семантични ограничения, както и възможните синтактични трансформации правят лесно отграниченими предложните с-групи в позицията на непряко допълнение.

Описанието на конструкциите, съдържащи два синтактифицирани аргумента от акторния сектор, обикновено засяга споменатите по-горе случаи. Специфична е функцията на предложната *при*-група със семантична роля агенс. Такава функция групата има в конструкции, основно се-конструкции, в които семантичната роля на именната група подлог може да бъде определена като *инициатив*. Става дума за конструкции като: *Подстригвам се при един и същи фризьор; Шия си дрехи при модистка; Лекувам се при специалист* и под. Без предложната група тези конструкции биха били собствено възвратни: *Подстригвам се сам; Шия си дрехите сам, Лекувам се сам*, и биха блокирали възможността да се появи такава предложна група.

Интересно е, че актор (агенса) изразен с *при*-предложна група може да се появи и при глаголи, които са, да ги наречем, двупосочно транзитивни (по аналогия на двойновидовите глаголи). Такива са глаголи като: *тренирам, репетирам* и под. Възможно е както: *Тренирам (сам себе си)*, така и *Тренирам деца от началното училище*, но също и *Тренирам при най-добрия инструктор*.

Възможно е *Инструкторът ме тренира*. *При*-конструкцията обаче запазва агентивния потенциал на двамата участници, докато в *Инструкторът ме тренира*, се реализира класическа агенс-пациенс конфигурация, при която повлияният участник, макар да не е тотално засегнат обект и да притежава семантичния признак лице, може да се определи като подложен на трансформация – придобива състоянието/качеството, което не е притежавал преди събитието.

Подобна реализация можем да видим и при глагол като *консултирам*. *Консултирам* е от глаголите, който релазира транзитивен и интранзитивен вариант със *се* – *консултирам (някого)*, т.е. *давам консултация – консултирам се (с някого)*, т.е. *искам/получавам консултация*. Почти узуална е употребата на *консултирам* в значение на *консултирам се*. Вероятно комплексни фактори водят до замяна на *консултирам се* с *консултирам се при: Консултирам се при виден юрист*. Тази конструкция, не на последно място, подчертава, че консултиращият се е инициатор, а консултантът е юристът, докато изборът на с-група отвежда към конструкциите с со-агенса, т.е. с равностойно участие на акторите. Такива конструкции може да бъдат разгледани като контаминирани конструкции, включващи две събития, подобно на желателните от типа: *яде ми се, спи ми се, говори ми се, танцува ми се* и под. Може би е по-коректно да говорим за инициативна конструкция, в която агенсът в подложна позиция е волевият инициатор на действието, а името във функцията на непряко допълнение, изразено с предложна *при*-група е агенс, вършител на действието, но само ако то е иницирано.

Изследването на предложните групи в аргументна позиция може да има приложение както в лексикографското описание така и при изясняването на редица въпроси като: граматикализация на предлозите и специфицирането им в двете групи – семантични и синтактични, залогови значения на редица конструкции, класификация на семантичните

класове предикати. Същевременно описанието на предложните групи в аргументна позиция може да има практическо приложение в автоматичната обработка на текстове.

Примерите, използвани в текста са ексцерпирани от БНК или са конструирани от авторката.

Цитирана литература

- [Влахова, Р.](#), 2006. „Винителни“ и „дателни“ префигирани глаголи в съвременния български език. In *Аргументна структура. Проблеми на простото и сложното изречение*. София: Сема РШ, pp. 80–105.
- [Влахова, Р.](#), 2006. Семантични и синтактични особености на префигираните глаголи с прономинален елемент в български. In *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. дфн Йордан Пенчев Пенчев*. София: Артграф, pp. 320 – 329.
- [Коева, С.](#), 1998. Аргументна структура, тематични отношения и синтактична реализация на аргументите. In [С. Димитрова](#), ed. *Езиково съзнание*. София: Наука и изкуство, pp. 260 – 230.
- [Коева, С.](#), 1998. Граматичен речник на българския език. Описание на концепцията за организацията на лингвистичните данни. *Български език*, 48(6), pp.49 – 58.
- [Константинова, В.](#), 1982. *Предлозите в българската граматична литература*, София: БАН.
- [Ницолова, Р.](#), 2005. За значението на предложните съчетания в българското изречение. In [С. Коева](#), ed. *Аргументна структура : Проблеми на простото и сложното изречение*. София: Сема РШ, pp. 141–152.
- [Ницолова, Р.](#), 2008. *Българска граматика : Морфология*, София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски".
- [Пенчев, Й.](#), 1998. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*, Пловдив: Неделник.
- [Bennett, D.C.](#), 2005. *Spatial and temporal uses of English prepositions : an essay in stratificational semantics*, London: Longman.
- [Emonds, J.E.](#), 1985. *A unified theory of syntactic categories*, Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.
- [Jackendoff, R.S.](#), 1973. *Base Rules for PPs*. In [S. R. Anderson](#) & [Kiparsky, P.](#), eds. *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart, and Winston, pp. 345–356.
- [Jackendoff, R.S.](#), 1983. *Semantics and Cognition*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- [Koopman, H.](#), 2000. *Prepositions, postpositions, circumpositions, and particles*. In *The Syntax of Specifiers and Heads. Collected Essays of Hilda J. Koopman*. London: Routledge, pp. 204–260.
- [Libert, A.R.](#), 2006. *Ambipositions*, München: Lincom.
- [Rauh, G.](#) ed., 1991. *Approaches to Prepositions*, Tübingen: Gunter Narr.
- [van Valin, R.D.](#) & [LaPolla, R.J.](#), 1997. *Syntax : Structure, Meaning, and Function*, Cambridge:

Cambridge University Press.

Етикети: [semantic roles](#)
[predicative and non-predicative prepositions](#)
[syntactic representation](#)

Година: 2014

Том: 11

Книжка: 1-2

Рубрика в списание Littera et Lingua: [Граматика](#)

Тахоному: [предложно свързване](#)

[предикат](#)

[аргумент](#)

[предикатно-аргументна структура](#)

[семантична роля](#)

[агенс](#)

Share to: [Delicious](#) [Digg](#) [Facebook](#) [Google](#)

[Plus](#) [LinkedIn](#) [Myspace](#) [Orkut](#) [Reddit](#) [StumbleUpon](#) [Twitter](#) [Yahoo](#)

Source URL: <https://naum.slav.uni-sofia.bg/en/lilijournal/2014/11/1-2/rvlahova>